

CHRISTIAN BRAW:

Statskyrkan och staten

Vad innebär egentligen sambandet kyrka—stat? Och hurdan är den stat som kyrkan bör eller inte bör ha ett sådant samband med?

Christian Braw har jämfört den svenska grundlagen med kringliggande länders grundlagar och prövat läroplanen för grundskolan mot de tre huvudtankar som varit bestämmande för all radikal ideologi i Europas tjugonde århundrade — monism, evolutionism och utopism.

Varje kyrka, som existerar i en stat, har någon form av samband med denna. Statens lagstiftning reglerar bl a kyrkans möjligheter att äga, att avlöna, att sluta rättsligt giltiga överenskommelser.

Men när frågan om kyrkans samband med staten ställs i ett svenskt sammanhang, har man de aktuella svenska förhållandena för ögonen. De innebär att folkskyrkan är en offentligt-rättsligt reglerad statskyrka. De statliga myndigheterna är kyrkans högsta organ, och den beslutsrätt som kyrkliga styrelser kan ha, är endast en delegation, som när som helst kan upphävas genom ett enkelt riksdagsbeslut. Staten tar inte bara upp kyrkoskatten, den tillsätter också de högre kyrkliga tjänsterna — ett utmärkt sätt att styra verksamheten — den fattar beslut om hur många präster som skall finnas och fäller dom över den präst som anklagas för tjänsteförseelse. I den mån det uppstår meningskiljaktigheter mellan kyrkliga och statliga myndigheter angående tolkningen av regelsystemet, skall staten alltid ha tolkningsföreträde. Detta är det samband, som det handlar om, när man i svenska sammanhang talar om ett bevarat samband mellan stat och kyrka.

När man reflekterar över, om detta är önskvärda förhållanden, kanske det kan vara riktigt att först ställa frågan om *hurdan* den stat är, som kyrkan bör eller inte bör ha ett sådant samband med.

Utgångspunkten för att förstå en modern stat är dess grundlag. Den nya svenska grundlagen börjar med de ödesmättade orden: "All offentlig makt utgår från folket." Detta innebär, omsatt i praktisk-politisk verklighet, att riksdagsmajoriteten alltid har rätt. Det finns, som Leif

Teol dr Christian Braw är kyrkoherde i Moheda.

Carlsson påpekat, i den svenska grundlagen inga som helst gränser för majoritetens befogenheter och möjligheter. Det finns ingen Gud, ingen rätt och sanning, ingen moral, inga mänskliga rättigheter som på något sätt är överordnade riksdagsmajoriteten. Det finns inget annat ansvar än det gentemot majoriteten. Detta visar sig bl a i det faktum, att vi i Sverige inte har någon författningsdomstol. Majoritet – det är för den svenska grundlagen det absolut högsta. Sådan är den svenska stat, med vilken kyrkan har ovan nämnda samband.

Jämför med kringliggande länder

För att få perspektiv på den svenska situationen skall vi göra en jämförelse med kringliggande länders grundlagar.

I den norska grundloven av 17 maj 1814 heter det i § 2: "Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion." Det innebär att staten som offentlig storhet ställer sig under den evangelisk-lutherska tron och därmed in under Guds auktoritet – vi stannar här vid lagens text och går i detta sammanhang inte in på de praktiskt-politiska konsekvenserna i dagens situation. Grundlagen lägger dessutom en förpliktelse när det gäller tron på medborgarna: "De Indvaanere, der bekjender sig til den (evangelisk-lutherske tron), ere pligtige til at opdrage deres børn i densamme." Enligt § 3 ligger den utövande makten hos Kongen, och om Kongen sägs det i § 4: "Kongen skal stedse bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion, haandhaeve og beskyjtte denne." Konungen skall som statens ledare alltså i sin konungagärning aktivt och positivt engagera sig för och befrämja den evangelisk-

lutherska tron. Men steget härifrån är inte långt till den situation, när Kongen också skulle kunna göra anspråk på att vara den som avgör, vad som är evangelisk-luthersk tro.

Den danska grundlagen från 1953 har betydande likheter med den norska. I dess § 4 stadgas att den evangelisk-lutherska kyrkan skall vara folkkyrkan. Den danska staten som sådan är därmed direkt engagerad i den evangelisk-lutherska kyrkan. Vi kan med viss rätt tala om ett konfessionellt samhälle.

I den finska grundlagen från 1919 möter vi en konstruktion, som har en likhet med den svenska: "Statsmakten i Finland tillkommer folket, som företrädes av dess till riksdag samlade representation." Detta är vad man kallar för folksuveränitet, och det kan vara av intresse att lägga märke till i vilket tidsskede den finska grundlagen tillkom. Från samma tid härstammar t ex den estniska och den tyska republikens grundlagar, båda präglade av folksuveräniteten, och vid samma tid skedde det parlamentariska genombrottet i Sverige. Den finska statens återhållsamhet visar sig också i presidenteden, som saknar varje religiös anspelning.

Både den nuvarande svenska och den hittillsvarande finska grundlagen bygger alltså på folksuveräniteten, men för kyrkans del är konsekvenserna olika. Med viss förenkling kan man säga, att uniformitet är den enda mer bärande politiska tanke som det svenska samhället förmått hålla fast vid i mer än ett sekel. Detta är en del av orsaken till varför den svenska folksuveräniteten innebär att kyrkan på ett ödesdigert sätt utlämnats till de politiska majoritetsbesluten. Det finländska samhället är däremot ett i högsta grad

spänningsfyllt samhälle, där man inte kan tillåta sig konsekvensmakeri utan i stället måste vara inkonsekvent för att kunna hålla samman. Detta visar sig bl a i den ställning som den evangelisk-lutherska kyrkan får i grundlagen. Det är endast kyrkomötet som har initiativrätt i kyrkolagsfrågor, och detta upphäver alldeles uppenbart folksuveräniteten, om man nämligen skall betrakta den evangelisk-lutherska kyrkan som statskyrka – och det kan det vara skäl att göra.

Den tyska grundlagen från 1949 börjar med följande ord: "I medvetande om sitt ansvar inför Gud och människor..." Det är alltså här fråga om en helt annan rättsuppfattning än Weimarrepublikens folksuveränitet. Staten och lagstiftningen är i Förbundsrepubliken inte suveräna storheter, de står *under* ansvaret inför Gud och människor. Detta tar sig också uttryck i att grundlagens första paragraf behandlar människovärdet och de mänskliga rättigheterna som grundval för lagstiftningen och rättssamhället överhuvud. I den svenska staten är de mänskliga rättigheterna ett bihang till och avhängiga av folksuveräniteten, i den tyska grundlagen utgör de däremot statslivets grund. Därför har också Tyskland, till skillnad från Sverige, en författningsdomstol. I den tyska staten står den parlamentariska staten *under* de mänskliga rättigheterna, i Sverige har däremot de mänskliga rättigheterna giltighet endast i den mån de omfattas av riksdagsmajoriteten. Tyska medborgare kan alltså göra sin rätt gällande *mot* riksdagsmajoriteten, en möjlighet som svenska medborgare saknar, eftersom Sveriges grundlag inte erkänner något högre än ett riksdagsbeslut. Sådan är den svenska staten.

Om vi tänker något på hur utveckling-

en kan bli i det integrerade Europa, ligger det nära till hands att anta, att det inte är den konfessionella staten – som Norge och Danmark – som kommer att påverka de andra i sin egen riktning. Men inte heller den svensk-finländska modellen har framtiden för sig, och det därför att den redan prövats med förödande resultat i det nya Europas dominerande makt: Tyskland. Den folksuveräna staten är sannolikt på väg ut. Däremot är det skäl att anta, att den nya tyska modellen, den naturrättsligt grundade staten, kommer att påverka det statsrättsliga tänkandet och så småningom också politik och grundlagar även i Norden.

Granskning av läroplanen

Det finns emellertid också ett annat sätt att lära känna en stats självförståelse än genom dess grundlagar, och det är genom dess skolväsen. I sitt skolväsen uttrycker staten sina djupaste ambitioner. Därför skall vi nu, för att lära känna den svenska stat, med vilken kyrkan har ett så nära samband, gå till dess viktigaste ideologiska dokument, nämligen läroplanen för grundskolan av år 1980. Det är ett uttalat ideologiskt dokument, och för att komma dess idémässiga grundmönster in på livet skall vi pröva den mot de tre huvudtankar, som varit bestämmande för all radikal ideologi i Europas tjugonde århundrade. De tre är: monism, evolutionism och utopism. Monismen innebär, att det bara finns en enda värld. Det finns ingenting annat, som har betydelse för oss. Evolutionism innebär att denna enda värld ständigt utvecklas framåt och uppåt. Det som nu är, är alltid bättre än det som var, och människans uppgift är att aktivt träda i evolutionens tjänst. Utopism är tron på,

att utvecklingen syftar hän emot det goda, spänningsfria, rättfärdiga samhället på jorden.

Läroplanen utgår från en alldeles bestämd människosyn: "Människan är aktiv, skapande, kan och måste ta ansvar och söka kunskap för att i samverkan med andra förstå och förbättra sina egna och sina medmänniskors livsvillkor." Det viktiga är här vad som *inte* sägs. Här finns inte ett spår av, inte en aning om att människans liv skulle ha en syftning utöver denna värld. Monismen är total i läroplanens människosyn. Skolan skall fostra eleverna till "ett demokratiskt handlings-sätt". Om vi förstår detta mot bakgrund av grundlagen innebär det, att de flesta alltid har rätt. Demokrati måste alltså översättas med folksuveränitet. Sedan är det en annan sak att majoriteten bör visa hänsyn, när den utövar sin allmakt, men det ändrar inte på det förhållande att de flesta alltid har rätt." Skolan skall aktivt och medvetet påverka barn och ungdomar att omfatta vår demokratis grundläggande värderingar och låta dessa komma till uttryck i praktisk, vardaglig handling", säger läroplanen, och vår demokrati är ju otvivelaktigt folksuverän. Därför är dess första, grundläggande värdering, att de som är flest alltid har rätt. Skolan är alltså en plats för medveten, ideologisk träning, indoktrinering, om man så vill. Det är ingalunda fråga om en skola som är värderingsneutral eller ens öppen för olika värderingar. Något alternativ till "vår demokrati", folksuveräniteten ges inte. Men är skolan ideologiskt bestämd, så är det därmed också sagt, att den svenska staten på intet sätt är ideologiskt neutral.

Nu är det emellertid inte bara så enkelt, att folksuveräniteten härskar oinskränkt i

läroplanen. I stället anges att grundvärderingarna skulle vara "demokratins principer om tolerans, samverkan och likabehandling mellan människorna. Att väcka respekt för sanning och rätt, människans egenvärde, för människans okränkbarhet och rätten till personlig integritet". Här närmar vi oss den naturrättsliga syn, som är grunden för Tysklands författning, nämligen när det gäller värderingarnas innehåll. Men naturrätten förutsätter att dessa värderingar äger giltighet och är förpliktande för alla människor alldeles oavsett politiska majoritetsbeslut. Så är det inte i den svenska skolan: "Verksamheten i skolan likaväl som i samhället i övrigt bygger på politiska beslut, som tillkommit i demokratisk (dvs folksuverän; förf:s anm.) ordning." Detta är helt i enlighet med regeringsformens inledning: "All offentlig makt utgår från folket." I nästa andedrag hävdar emellertid läroplanen en direkt naturrättslig syn, som klart avviker från folksuveräniteten: ". . . skolan . . . skall klargöra att man aldrig med hjälp av samhällets lagar får undertrycka grundläggande mänskliga fri- och rättigheter". Detta kan tolkas så, att det i den svenska skolan och i den svenska staten finns en inre osäkerhet angående hur hållbar folksuveräniteten är. Den står ju som princip i motsättning till bl a FN-stadgan och övrig internationell lagstiftning, som i huvudsak bygger på en klar naturrättslig syn. I ett internationellt sammanhang ter sig den svenska grundlagens folksuveränitet som extrem, för att inte säga extremistisk. Detta är en del av bakgrunden till Lars Gustafssons påpekande, att Sverige har en ofullständig demokrati.

Förmodligen kan man se det som ett uttryck för folksuveräniteten, att läropla-

nen för grundskolan, när den skall tala om "de etiska normerna", "våra gemensamma, grundläggande värderingar", beskriver dem som "en gemensam, demokratisk livshållning". När det sägs att skolans etiska grund skall vara "respekten för människans egenvärde och aktningen för andra", närmar vi oss åter — som det syns — ett naturrättsligt synsätt. Men, det måste vi minnas, allt har en folksuverän giltighet, dvs det gäller så länge de flesta tycker så.

Läroplanens författare är medvetna om att människor i Sverige har olika värderingar och de framhåller t o m att skolan skall vara öppen för dessa. Denna öppenhet tänks sannolikt vara grunden till att alla "föräldrar skall med samma förtrouende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att dessa inte blir påverkade från skolans sida till förmån för den ena eller den andra av inbördes kämpande åskådningar och uppfattningar". Samtidigt som detta är noterat, skall vi emellertid vara medvetna om den principiella monism, som präglar hela läroplanen och om dess strävan att påverka eleverna till ett folksuveränt tänkande och handlings-sätt. Skolans öppenhet innebär ingalunda, att den är beredd att diskutera eller ifrågasätta sin egen värderingsgrund: "Skolan skall hävda vår demokratis väsentliga värden och klart ta avstånd från allt som strider mot dessa. Skolan får alltså inte ställa sig neutral eller passiv ifråga om det demokratiska samhällets grundläggande värderingar. Skolan måste i stället medvetet verka för dessa värderingar och fostra eleverna till att respektera dem." Därmed är det avgörande ordet sagt om den svenska skolans och därmed om den svenska statens innersta ambitioner, dess ideologi. Ordvalet är värt att lägga märke till: "det

demokratiska samhällets grundläggande värderingar". Visserligen kan värderingarnas innehåll närma sig naturrättens, men just betoningen av det demokratiska samhället anger, att det hela är insatt i folksuveränitetens sammanhang. Till sist är det alltid så, att de som är flest har rätt. Samma signal ger ordet "värdering", som har en betydligt mindre tyngd än värde, rätt och rättigheter. Det ligger i själva ordet värdering, att det är något föränderligt. Detta blir särskilt tydligt, om man jämför med den tyska grundlagens första och andra paragraf: "Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlicher Gewalt. Das Deutsche Volk bekennt sich darum zu unverletzlichen und unveräusserlichen Menschenrechte als Grundlage jeder menschlicher Gemeinschaft, des Friedens und der Gerechtigkeit der Welt."

Många tecken tyder på att det svenska samhället drivs av en utopisk vision. Det är det klasslösa samhället, som allt syftar fram emot, det totalt konfliktfria och från alla spänningar mellan klasser, grupper och kön befriade tillståndet. Detta är den idémässiga bakgrunden till, att eleverna enligt läroplanen "grupperas så att en så allsidig social sammansättning som möjligt uppnås i klasser och arbetsenheter". Detta är också bakgrunden till den sällsamma inställningen, att skolan inte skall ge lika mycket hjälp åt alla. Begåvade barn skall ha mindre hjälp än obegåvade. De begåvade skall alltså utveckla sin begåvning mindre än de obegåvade, allt enligt läroplanen. Man kan jämföra detta med den tyska grundlagens ord: "Jeder hat das Recht auf die freie Entfaltung seiner Persönlichkeit." I den svenska staten har de

begåvade mindre rätt till detta än de obegåvade. Den idémässiga bakgrunden till detta är den utopi, som heter det klasslösa samhället. Ju större kunskapsklyftorna blir mellan individerna, desto större risk blir det för konflikter och spänningar, dess mer fjärrar sig det totalt konfliktfria samhället, den svenska statens utopi.

Samma strävan präglar följande avsnitt: "Genom en obligatorisk kurs, som omfattar samma ämnen och stoffområden, vill samhället ge en gemensam referensram och en likvärdig utbildning till alla medborgare." Den gemensamma referensramen avser, som vi tidigare sett, inte endast och kanske inte ens främst sakliga kunskaper utan snarare de grundläggande värderingarna. Det är alltså samhället, skolan, staten, som här tar på sig uppgiften att till det uppväxande släktet förmedla insikt om vad som är rätt och fel, ont och gott. Man kan här jämföra med den tyska grundlagens art. 6:1,2: "Ehe und Familie stehen unter dem besonderen Schutze der staatlichen Ordnung. Pflege und Erziehung der Kinder sind das natürliche Recht der Eltern und die zuvörderst ihnen obliegende Pflicht."

Föräldrarätten återkommer i art. 7:2: "Die Erziehungsberechtigten haben das Recht, über die Teilnahme des Kindes am Religionsunterricht zu bestimmen." Vilka som skall vara barnets grundvärderingar i livet avgör alltså föräldrarna — inte staten. Men eftersom det naturrättsliga åskådningssättet saknas i den svenska grundlagen, har också föräldrarna och hemmet en klart tillbakasatt ställning här. De framstår närmast som samarbetspartner till den huvudagerande, nämligen staten. Visserligen heter det i undervisningsplanen: "Huvudansvaret vilar alltid på hemmet."

Men det är staten, som är normsändaren genom skolan, och hemmets uppgift är att stödja skolans ideologiska träning av barnen: "Det har stor betydelse att även föräldrarna accepterar och söker främja demokratiens (dvs folksuveränitetens; förf:s anm.) principer och regelsystem. Därigenom kan barn och ungdomar få uppleva att hemmet och skolan är delar av samma omvärld." Och demokratiens svenska grundregel är, att det inte finns något högre i tillvaron än ett majoritetsbeslut. De som är flest har rätt. Det är detta, som är folksuveränitet. Detta är innebörden i orden: "All offentlig makt utgår från folket." Sådan är den svenska staten. Vilket samband bör den kristna kyrkan ha med en sådan stat?

Men vi skall återvända till utopismen i läroplanen. Arbetet för att uppnå det konflikt- och spänningsfria tillståndet speglas även i följande ord: "Samlivet i det demokratiska (dvs folksuveräna; förf:s anm.) samhället måste utformas av fria och självständiga människor. Skolan skall därför verka för jämställdhet mellan kvinnor och män." Här finns egentligen bara två storheter: staten och individen. Mellan dem finns ingenting, i synnerhet inte familjen. Tanken att familjen är samhällets grundsten är helt borta. Individen skall vara fri och självständig i förhållande till allt och alla — utom staten. Just detta förhållande, att familjen inte räknas med när samhället byggs, är något som utmärker alla utopier, alltifrån Platon. Den tyska grundlagen har, som nämnts, också här en jämförelsepunkt: "Ehe und Familie stehen unter dem besonderen Schutze der staatlichen Ordnung." Att läroplanens författare har klara föreställningar om hur det framtida samhället — utopin — skall

bli, framgår av följande ord: "Urvalet av kunskapsområden har skett med hänsyn till vårt nutida och *framtida* (kurs. här) samhälle och till den kulturkrets vi tillhör." För en icke-utopist ter det sig djävt att redan nu säga vilka kunskapskrav framtidens samhälle kommer att ställa, men med utopisten är det så, att han *vet* hur framtiden kommer att bli. Detta är förstås också en aspekt av evolutionismen. Det är i framtidsinriktningen, som historien av läroplanen ges en plats: "Med utgångspunkt i ett historiskt perspektiv måste arbetet ha en konkretisering i nutiden och en inriktning mot framtiden för att ge eleverna god beredskap att möta ändrade förutsättningar och nya krav."

Vi har nu ställt frågan om hur monismen och utopismen påverkat läroplanen för grundskolan, och vi har också lagt märke till drag av evolutionismen, föreställningen att allting ständigt går framåt och uppåt. Det är denna förutsägbarhet hos de framtida förhållandena, som gör att läroplanen tror sig kunna förbereda eleverna för en värld som ingen ännu sett. Evolutionismen kommer också fram i följande: "Genom ett historiskt perspektiv bör eleverna få kunskap om naturvetenskapens roll för utvecklingen av vårt nuvarande samhälle och vår levnadsstandard liksom om de faror som är förknippade med användningen av tekniken." Man får anta att läroplanen med teknik avser tillämpad naturvetenskap, t ex kärnkraftsutvinning. Man märker i satsens sista del, att det har kommit tvivel med i den evolutionistiska tron. Det är inte längre självklart att utvecklingen går åt rätt håll. Det är den ekologiska krisen, som satt frågetecken inför utvecklingsoptimismen. Miljömedvetandet ingår —

liksom det sociala medvetandet — som en del i skolans ideologiska fostran: "Alla måste bli medvetna om vikten av att hålla med jordens resurser av energi, vatten, skog och odlingsbar mark liksom om de kriser som kan hota världssamhället genom överbefolkning, arbetslöshet och vidgade klyftor mellan rika och fattiga länder." Också miljömedvetandet och det sociala engagemanget är helt präglade av monismen. Här finns inget rum för ansvaret inför Skaparen eller förvaltarstanken. Det finns bara denna enda värld.

Statens syn på sig själv

Grundlagen och läroplanen anger var för sig och tillsammans den svenska statens syn på sig själv. Den avviker påtagligt från statens självuppfattning i konfessionellt bestämda stater som Danmark och Norge, där frågan om statskyrkan åtminstone ur formellt rättslig synpunkt är mindre problematisk än i Sverige. Den svenska staten har också en annan syn på sig själv än den tyska har angett genom inledningen till sin grundlag och den naturrättsliga rättsgrunden, som ger en betydande öppenhet för det som den kristna kyrkan står för.

När det gäller den svenska staten är monismen, inomvärldsligheten däremot så total, att det bör väcka eftertanke hos kyrkans företrädare, om de alls menar sig företräda en gemenskap, där Jesus Kristus är Herre. Det finns inga kompromissmöjligheter mellan det första budet och den konsekventa folksuveräniteten. Är det däremot så, att man ger Jesu Kristi herradöme en mindre betydelse ur praktisk synpunkt, då kan man givetvis ha hur nära samband som helst mellan kyrkan och en sådan stat som den svenska.